

Haarlemse molennota

1. Inleiding en historie

Haarlem is er trots op om binnen haar gemeentegrenzen veel oude, cultuurhistorisch waardevolle gebouwen te bezitten. Daartoe behoort ook een vijftal molens in gemeentebesit. Molens zijn een tastbare herinnering aan het verleden. De eerste molens werden gebruikt voor het malen van graan en voor het bemalen van polders en landerijen en in later jaren voor alle mogelijke industriële en huishoudelijke doeleinden. Door de komst van stoommachines, diesel- en elektromotoren verloren molens hun functie en kwamen ze stil te staan of werden ze zelfs afgebroken.

Stilstand is achteruitgang, een waar gegeven voor onze molens. Bij een draaiende molen zal immers geregeld onderhoud gepleegd moeten worden en zullen kleine gebreken eerder ontdekt worden. De herstelkosten zijn in dat geval beperkter dan als een stilstaande molen weer op gang gebracht moet worden. Ook zou de kennis van de werking en bediening van molens verloren kunnen gaan.

Dit besef heeft geleid tot de oprichting van de vereniging De Hollandsche Molen (1923) en het Gilde van Vrijwillige Molenaars (1972) dat opleidingen verzorgt voor personen die wind- en watermolens willen laten draaien. Daarnaast is in 1984 de Stichting Molens Zuid-Kennemerland (SMZK) opgericht door molenliefhebbers die ervoor zorgen dat het klein onderhoud aan de molens uitgevoerd wordt. Deze nota is in samenwerking met de SMZK gemaakt. Als onafhankelijke onderhoudsadviseur van de monumenteneigenaar zijn de Monumentenwacht en bureau Erfgoed Advies Groen actief om er door periodieke inspecties voor te zorgen dat door preventieve maatregelen verval wordt voorkomen.

2. Beleid

De gemeente heeft de volgende vijf molens in eigendom (zie de bijlage voor een beschrijving):

- De Adriaan (Papentorenvest 1A)
- De Schoterveense molen (Schoterveenpolder 1)
- De Hommel (Hommeldijk 20, aan de Molenplas)
- De Vijfhuizer molen (Vijfhuizen 9, aan de Ringvaart)
- De Eenhoorn (Zuid Schalkwijkerweg 6f)

In 1967 heeft het college van B&W aan de raad toegezegd dat meer aandacht gegeven zou worden aan de Haarlemse molens. In 1986 heeft de SMZK een overeenkomst met de gemeente gesloten voor het beheer van de molen de Eenhoorn, later zijn ook afspraken gemaakt over de andere molens. Een en ander is vastgelegd in de Haarlemse molennota van 1988. In deze nota geeft de gemeente een totaalplan voor het molenbestand, inclusief de maatregelen die nodig zijn om de molens in goede staat te krijgen en te houden. Sinds 1988 zijn de omstandigheden waarmee het molenbeheer te maken heeft veranderd. Datzelfde geldt voor de wettelijke regelingen. Ook is de subsidiëring van molenbeheer door de rijksoverheid gewijzigd.

In het molenbeleid zijn de begrippen molenbiotoop en windvang essentieel. Met de molenbiotoop wordt de levensruimte gedefinieerd die nodig is om vrije windvang en het zicht op de molens veilig te kunnen stellen. Er bestaan een rode en een groene biotoop. De groene biotoop betreft oprukkend struikgewas, bomen en dergelijke, terwijl de rode biotoop duidt op voortschrijdende omringende bebouwing. De molenbiotoop kan juridisch geregeld worden door een molenbeschermingszone op te nemen in een bestemmingsplan (zie als voorbeeld de paragraaf *Molenbiotoop* op blz. 58 van het bestemmingsplan Europawijk, 2018/069670).

Windvang is een recht van de molen om wind te vangen. Zonder wind draait de molen uiteraard niet en gaat het functioneren van het werktuig verloren. Gebouwen, individuele bomen en boomgroepen veroorzaken turbulentie waardoor sterk wisselende krachten op de wieken uit worden geoefend. Dit is slecht voor de constructie, met name voor de draaiende delen. Dit resulteert weer in hogere onderhoudskosten. De windvang vraagt constante aandacht. Is bebouwing over het algemeen gebonden aan een bestemmingsplan, voor bomen en boomgroepen geldt dat doorgaans niet.

Voor de belevingswaarde van de bewoners en bezoekers van Haarlem zijn de molens een karakteristiek element, ingepast in de landschappelijke en stedenbouwkundige omgeving.

Hierbij zijn vooral de zichtlijnen van belang. Beide aspecten, windvang en zicht, vragen ruimte. In deze tijd van intensieve bebouwing is ruimte een schaars goed. Ook komt de belevingswaarde in het geding als de molen wordt ingesloten door bomen of gebouwen

3. Stichting Molens Zuid-Kennemerland

Om het behoud en het functioneren van de molens te kunnen waarborgen zijn voor alle molens beheerovereenkomsten afgesloten tussen de gemeente en de SMZK. Om aan het in de overeenkomst gestelde te kunnen voldoen is expertise nodig. De SMZK beschikt daarover. De kernactiviteiten van de SMZK zijn te verdelen in het laten draaien van de molens door gediplomeerde vrijwillige molenaars, het uitvoeren van het klein onderhoud en als derde educatie. Voor deze activiteiten kunnen ruim dertig vrijwilligers in worden gezet die in de werkplaats of op locatie werkzaamheden voorbereiden of uitvoeren. Deze werkzaamheden zijn essentieel voor het behoud van de molens.

De SMZK levert een substantiële bijdrage aan het bouwkundig onderhoud van molens. In een door de gemeente beschikbaar gestelde werkplaats aan de Slot van Nieuwerkerkstraat 2 worden handgemaakte onderdelen vervaardigd en in de molens aangebracht. De vrijwilligers van de SMZK besteden hier vele duizenden uren aan. De werkplaats is ook de plek waar de vrijwilligers bijeenkomen om te overleggen over herstelwerkzaamheden, activiteiten zoals openstelling van de molens en deelname aan open monumentendagen.

Voor haar inzet ontvangt de SMZK van de gemeente een onderhoudsvergoeding per molen en middelen voor de aanschaf van klein materiaal en gereedschappen. Dat wordt aangevuld met gelden die via donaties en molengebonden activiteiten worden verkregen. In 2001 is een gebruiksovereenkomst afgesloten tussen de gemeente en de SMZK waarin een huurprijs voor de werkplaats is overeengekomen die door middel van een subsidie voor rekening van de gemeente komt.

4. Financiële paragraaf

Uit de recente NEN 2767-inspecties blijkt wat de komende jaren de onderhoudsbehoefte van

de vijf molens is. De kosten voor instandhouding zijn structureel opgenomen in het onderhoudsbudget. Daardoor wordt voorkomen dat er tekorten ontstaan of dat onderhoud achterwege blijft. Een deel van de onderhoudskosten kan mogelijk door middel van een door het rijk ingestelde subsidieregeling (SIM, voorheen bekend als BRIM) worden teruggekregen. In de afgelopen vijf jaar is circa 120.000 euro aan BRIM-subsidies ontvangen voor het planmatig onderhoud van de molens. Ook de monumentenrestauratiesubsidie van de provincie kan soelaas bieden bij ingrijpende renovaties.

	2020	2021	2022	2023	2024	totaal
Adriaan	€ 3.037	€ 18.279	€ 3.253	€ 3.367	€ 3.485	€ 31.420
Schoterveen	€ 24.888	€ 2.540	€ 1.449	€ 30.537	€ 1.508	€ 60.920
Hommel	€ 23.502	€ 1.569	€ 1.851	€ 41.368	€ 1.926	€ 70.215
Vijfhuis	€ 3.098	€ 8.737	€ 17.386	€ 17.017	€ 2.165	€ 48.405
Eenhoorn	€ 45.625	€ 1.546	€ 1.577	€ 92.472	€ 1.641	€ 142.500
totaal	€ 99.790	€ 32.671	€ 25.516	€ 184.761	€ 10.725	€ 353.465

(inclusief BTW)

Met het door de SMZK uitgevoerde klein onderhoud is jaarlijks circa 10.000 euro gemoeid.

5. Toekomst

De toekomst van de molens wordt voor een belangrijk deel bepaald door hun band met het verleden. Ze zijn een onderdeel geworden van de Hollandse identiteit. Dat betekent dat Haarlem haar molenbezit blijft koesteren door het in goede staat te houden. Voor het beheer en het dagelijks onderhoud blijft de SMZK nu al vijfendertig jaar de vaste partner van de gemeente.

VG/03-09-2019

Beschrijving van de molens

De Adriaan

Type	achtkante boven-buiten kruier en stadsstellingmolen
Functie	korenmolen en educatiecentrum
Bouwjaar	1779, verbrand in 1932, herbouwd in 2002
Locatie	Papentorenvest 1a

De oorspronkelijke molen de Adriaan is als trasmolen gebouwd door Adriaan de Bois. De molen heeft tot 1932 verschillende andere functies gehad, zoals het maken van snuiftabak en het malen van gebrande schelpen en koren. In 1932 is de molen afgebrand en pas in 2002, dus zeventig jaar later, herbouwd. In de huidige molen worden het educatieve en het technische element benadrukt. In de molenverdiepingen heeft de SMZK een molenmuseum ingericht. Hier worden aan de hand van schaalmodellen allerlei technieken gedemonstreerd. De eigenlijke molen bevat een maalstoel waarin twee molenstenen liggen en waarmee op kleine schaal graan kan worden gemalen.

Huidige functie

De Adriaan is draaivaardig en heeft een actief openstellingsbeleid. De molen is alle dagen geopend voor het publiek en is speciaal iedere maandag open voor bezoekers omdat de Haarlense musea dan gesloten zijn. Er zijn regelmatig korenmaaldemonstraties. De onderbouw (begane grond en eerste verdieping) is geschikt voor de ontvangst van bezoekers, voor vergaderingen en recepties, als expositieruimte en ook is het een officiële trouwlocatie van de gemeente Haarlem.

Deze onderbouw wordt door Stichting Molen de Adriaan (SMA) beheerd en geëxploiteerd. De SMA verzorgt met ruim zestig vrijwilligers de rondleidingen in de molen en beheert de museumwinkel. De gemeente heeft een huurovereenkomst met SMA afgesloten en heeft de stichting de eerste vijf jaar (2008-2013) gesubsidieerd, waarna de exploitatie kostendekkend geacht werd te zijn. Het merendeel van de materiaalkosten voor het klein onderhoud wordt uit de opbrengsten van de SMA betaald.

Onderhoud

In 2015 en 2018 heeft er in twee fasen (onder- en bovenbouw) onderhoud aan de gevel plaatsgevonden. De molen verkeert in goede staat.

Schoterveense molen

Type	wipmolen.
Functie	poldermolen met waterrad
Bouwjaar	rond 1650
Status:	rijksmonument
Locatie	Schoterveenpolder 1

De molen bemaalde de Schoterveenpolder. Tijdens het beleg van Haarlem door de Spanjaarden in 1572 heeft hier waarschijnlijk al een molen gestaan. De molen werd in 1922 overgenomen door de gemeente Haarlem. Deze molen is aan drie kanten ingesloten door bebouwing en groen. Het is van belang dat de enige open zijde (Jan Haringstraat en Van Dortstraat) open blijft. Met het planten van bomen zal daar rekening mee gehouden moeten worden.

Huidige functie

De molen is draaivaardig. Op verzoek van Rijnland vindt bemaling van de polder plaats en worden waterbemalingdemonstraties aan publiek gegeven. De molen neemt deel aan museum- en molendagen, er is samenwerking met scholen voor educatieve projecten en de molen kent ook een symbolisch gebruik door bij gelegenheden het monument in vreugde of rouw te zetten.

Het bemalingssysteem van de molen is nog volledig maalvaardig en kan bij voldoende afvoermogelijkheden in bedrijf gesteld worden. In de achterliggende periode is de molen door calamiteiten bij het elektrisch gemaal meerdere malen ingezet om het polderpeil te handhaven en om voor verversing te zorgen van het water in de vijver en de polder om botulisme te voorkomen.

Onderhoud

Door het beheer van de SMZK en de inzet van een ervaren molenmaker heeft de molen een redelijk tot goed onderhoudsniveau.

Het voorgenomen groot onderhoud aan gevel en werktuig wordt om budgettaire redenen doorgeschoven naar volgend jaar. Dit valt nog binnen de termijn van de BRIM-subsidie (30.000 euro). Wat verder nog aandacht vraagt is het herleggen van de bodemtegels in de stroomkom, de beschoeiing en het ophogen van het molenerf als gevolg van het onderspoelen tijdens het bemalen van de polder.

Omdat het renoveren van de oude schuur op het molenerf niet meer tot de mogelijkheden behoort is door de SMZK in overleg met de gemeente een plan ontwikkeld voor nieuwbouw. De aanvraag voor een omgevingsvergunning is in behandeling. De kosten voor het ontwerp, vergunningen en materiaal worden op 6.500 euro geraamd, ervan uitgaande dat de bouw geheel wordt uitgevoerd door de vrijwilligers van de SMZk met referentie aan de herbouwde schuur bij de Vijfhuizer molen.

Vorig jaar is het naast de molen gelegen molenaarshuis gerenoveerd, waarbij vooral aandacht is besteed aan het energiezuinig maken van de woning. Bij de officiële opening in 2018 was dit de eerste gasloze woning van de gemeente Haarlem. De woning wordt door de gemeente verhuurd aan de molenaarster van de Schoterveense Molen.

De Hommel

Type	achtkante boven-buiten kruier
Functie	poldermolen met vijzel
Bouwjaar	1879
Status:	rijksmonument
Locatie	Hommeldijk 20 (aan de ringvaart bij de Molenplas)

De molen van de Verenigde Grote en Kleine polders onder Haarlemmerliede en Spaarnwoude bemaalde het 51 hectare grote laagste deel van de polder. Op 31 maart 1967 werd de molen door bliksem getroffen en brandde in haar geheel uit. In 1972 is de molen gerestaureerd.

Huidige functie

De molen is draaivaardig en wordt periodieke opengesteld voor bezoek. Daarnaast heeft de molen ook een culturele functie door openstelling bij molen- en monumentendagen en

symbolisch door de molen in de vreugde of rouw te zetten. Samenwerking met scholen vindt plaats voor educatieve projecten en de molen is onderdeel van fiets- en wandeltochten van de VVV.

Onderhoud

In 1985 is de molenfundering ernstig verzakt en in 1990 volgde funderingsherstel. De molen werd met acht vijzels in het lood gezet en voorzien van een onderheide betonvloer. Door de nieuwe fundering zijn de waterloop en de vijzel niet meer bruikbaar. De rietkap is door een storm ernstig beschadigd en aan vervanging toe. De veengrond rond de molen en de keerwanden zijn verzakt. Herstel en aanvulling met grond zijn gewenst. Hiervoor is Rijnland een plan aan het maken.

In 2013 is het riet van de romp vervangen. In 2015 is groot onderhoud aan het exterieur uitgevoerd waardoor deze molen in redelijke staat verkeert. Aansluiting op het elektriciteitsnet behoort tot de wensen van de SZMK, die dit als een toegevoegde waarde voor het behoud van de molen ziet.

De Vijfhuizermolen

Type	achtkante boven-buiten kruier
Functie	poldermolen met vijzel
Bouwjaar	1874
Status:	rijksmonument
Locatie	Vijfhuizen 9 (aan de Ringvaart bij Vijfhuizen)

De molen bemaalde oorspronkelijk de 129 hectare grote Poelpolder. De huidige molen heeft de polder tot 1938 bemalen op windkracht en werd in dat jaar voorzien van een elektromotor die een kleinere vijzel aandreef. Na ophoging van een deel van de polder voor stadsuitbreiding is het resterende gebied ontpolderd. Deze molen is in 1938 geschikt gemaakt voor bewoning, maar in 1998 is de woning onbewoonbaar verklaard.

Huidige functie

De molen is draaivaardig en heeft een museale functie. De openlegging van de Poelpolder als recreatiegebied heeft het monument een extra recreatieve en educatieve dimensie gegeven. De molen is op zondag en op molen- en monumentendagen open voor bezoek, fungeert als stempelpost bij de wandelvierdaagse en maakt onderdeel uit van fietstochten. De molen wordt na zonsondergang aangelicht.

Onderhoud

In 1973 is de molen uitwendig geheel gerestaureerd. Er is een oud-Hollandse schuur herbouwd naar ontwerp van en uitgevoerd door de SZMK. Het riet van de kap is geheel vernieuwd. In 2018 hebben er diverse onderhoudswerkzaamheden plaatsgevonden. De weeg (romp) is geheel opnieuw bekleed en gevlucht (roeden en heklatten) is vervangen. De molen verkeert nu in een goede staat van onderhoud. Bij de bouw van de bonkelaar (tandwiel) zal eikenhout uit de eigen voorraad van de SMZK gebruikt worden.

De waterloop en vijzel zijn door verzakking onbruikbaar geworden. Op dit moment vindt een onderzoek plaats naar de herstelmogelijkheden.

Door de vrijwilligers van de SZMK is een herinrichtingsplan voor de molenwoning in uitvoering gericht op een museale functie.

De Eenhoorn

Type	paltrok
Functie	houtzaagmolen
Bouwjaar:	circa 1640
Status:	rijksmonument

Locatie Zuid-Schalkwijkerweg 6f (aan het Jaagpad langs het Spaarne)

De molen de Eenhoorn is tot 1927 in bedrijf geweest om hout te zagen. De vereniging De Hollandse Molen kocht de molen in 1927 om haar voor sloop te behoeden. In 1963 werd de molen aan de gemeente Haarlem overgedragen. Van de zeer vele paltrok-houtzaagmolens die vroeger in Holland voorkwamen, vooral in de Zaanstreek en in Amsterdam, zijn er nog maar vijf over. Hiervan zijn er slechts nog drie zaagvaardig. Daar is de Eenhoorn er één van.

Overigens is de Eenhoorn een buitenbeentje te noemen. In tegenstelling tot de meeste paltrok-houtzaagmolens heeft de molen niet een drieslags- maar een vierslagskrukas en moet dus ook vroeger vier zaagramen hebben bezeten.

Huidige functie

De molen is maalvaardig om hout te zagen, heeft museale waarde, is open op zaterdagen en op molen- en monumentendagen, is stempelpost bij de wandelvierdaagse en onderdeel van fietstochten georganiseerd door de VVV, er worden zaagdemonstraties gegeven en er komen scholen voor educatieve projecten.

Toen de Put van Vink nog een vuilstort was werd er, om dit aan het zicht te onttrekken, een singel van populieren geplant. Deze vormen na veertig jaar een zo dichte haag dat ze de biotoop en windvang ernstig verstoren, waardoor het functioneren van de molen zwaar wordt beperkt. Ook het zicht op de molen vanaf de Europaweg en Schouwbroekerbrug is volledig belemmerd.

De bereikbaarheid van de molen voor hulpdiensten vanaf de Zuid-Schalkwijkerweg is niet geregeld. De ontsluiting gaat nu over particulier terrein. Op het molenerf is alleen een recht van overpad via een looppad vanaf het hek naar de molen.

Onderhoud

Na de restauratie in 1992 hebben de vrijwilligers van de SMZK de molen weer zaagvaardig gemaakt. Er is een houtloods gebouwd en er worden nu regelmatig boomstammen gezaagd. In 2015 is er gevelonderhoud uitgevoerd. Dit jaar vindt er funderingsherstel plaats, zodat de molen weer recht staat. De molen kan dan weer goed gedraaid worden, waardoor beschadiging van de rollenwagens wordt voorkomen.